

Michał Friedrich
(Uniwersytet Warszawski,
Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie)

O księżce metodologicznej profesora Kasperskiego

Kiedy wybitny badacz, nietuzinkowy myśliciel o wyjątkowej erudycji i znacznej charyzmie podejmuje się pisanie książki mającej służyć jako podręcznik, można spodziewać się dzieła wielkiego. Można też odczuwać niepokój, że powstanie tom, który okaże się nazbyt ambitny dla projektowanych odbiorców – uczniów, studentów, młodych adeptów danej dyscypliny nauki. Jak mają się sprawy z wydaną (dopiero *post mortem*) książką Edwarda Kasperskiego? Łamiąc poniekąd zasady recenzenckiego rzemiosła, bez wahania rozwiewam wątpliwości już na początku niniejszego szkicu – *Metody i metodologia...* to kolejne wybitne dzieło profesora warszawskiej polonistyki.

Na wydaną w 2017 roku księgę złożyło się osiemnaście rozdziałów, obszernie, przekrojowo wprowadzenie, staranna bibliografia cytowanych prac oraz inspirujące posłowie autorstwa redaktorki naukowej tomu, Żanety Nalewajk-Tureckiej. Dwa rozdziały stanowią niepublikowane wcześniej teksty, pozostałe zaś to artykuły ogłoszone wcześniej, jak dowiadujemy się z posłowania, „przejrzane i uzupełnione najpierw przez autora, a po jego śmierci także przez redaktora naukowego”¹.

Układ kolejnych rozdziałów ujawnia propedeutyczne założenie książki – czytelnik rozpoczyna lekturę od refleksji na temat podstawowych założeń metodologii ogólnej oraz poszczególnych, najistotniejszych koncepcji metodologicznych i teoretycznoliterackich. Autor już we wprowadzeniu mierzy się z zarzutami wobec metodologii w naukach o literaturze oraz – szerzej – humanistyce, rzeczowo „krytykuje krytykę” metodologii, podejmuje refleksję nad jej ewentualnym zmierzchem, współczesną kondycją, a także przyszłymi perspektywami. Czyni to zaś, dowodząc, że „metodologia i literatura tworzą dwie formy inności, które łatwo zamieniają się w sposób dialogowy miejscami i wzajemnie przenikają, ponieważ stanowią dwa różne aspekty tej samej rzeczywistości kultury”². Konstatację tę można by uznać za myśl przewodnią tomu, który – w przeciwieństwie do większości tradycyjnych podręczników – nie jest li tylko zbiorem informacji i komentarzy, lecz także dziełem ukazującym poważne i w pełni dookreślone przeciwieństwo zagadnienie, jakie stanowi metodologia, w rozlicznych i szerokich kontekstach: literatury, historii, historii literatury,

¹ Ż. Nalewajk, *Synteza – krytyka – poznanie. O książce Edwarda Kasperskiego *Metody i metodologia (metodologia ogólna, nauki humanistyczne, wiedza o literaturze)*. Podręcznik akademicki [w:] E. Kasperski, *Metody i metodologia (metodologia ogólna, nauki humanistyczne, wiedza o literaturze)*. Podręcznik akademicki, Warszawa 2017, s. 441.*

² E. Kasperski, op. cit., s. 31.

filozofii oraz socjologii. Pozycję tę od tradycyjnych podręczników odróżniają także inne elementy: dyskursywne, nierzadko także polemiczne, podejście autora do omawianych zagadnień, odważne, bezkompromisowe, bywa, że nacechowane ironią sformułowania, subtelne prowokacje, z których autor przecież był znany zarówno jako naukowiec, jak i wykładowca, a także wytrawny rozmówca. Nie byłaby więc nazbyt ryzykowną teza, że *Metody i metodologia...* to kolejna książka zdradzająca pisarską odwagę Kasperskiego, który zatytułował ostatni, napisany z eseistyczną swadą podrozdział: *Nauki humanistyczne: na przemiał czy do remontu?*

Recenzowane przeze mnie dzieło autora *Dyskursów romantyków* zdecydowanie przetrasta zatem ramy definicyjne podręcznika. Mamy do czynienia z książką, która oprócz zasobu wiedzy – gigantycznego zresztą – przynosi ogromnie inspirujący namysł nad narzędziami badacza literatury (i kultury w ogóle). Jest to namysł w każdym przypadku świeży i inspirujący, mimo że pierwotne wersje najstarszych artykułów zamieszczonych w tomie powstały w 1996 roku, jak choćby głośny tekst *Poetyka i heterogeniczność*³. Ponadto, jakkolwiek tego typu sformułowania zwykle ocierają się o banał, przyszło mi recenzować jedną z rzadkich książek *sensu stricto* naukowych, których czytanie stanowi lekturę przyjemność. Potoczność stylu autora, błyskotliwe spostrzeżenia, frapujące wnioski i celne przykłady – wszystko to sprawia, że podręcznik poświęcony w znacznej części metodom badań literackich sam posiada właśnie literacką wartość.

Najwyższa jednak pora na pochylenie się nad merytoryczną zawartością omawianego tomu. Wspomniana wyżej kwestia czytelniczej przyjemności w kilku miejscach stanowi punkt wyjścia do refleksji wokół zasadności czy też sensowności istnienia metodologii jako takiej. Edward Kasperski udowadnia, że „metoda nie przeszkadza manifestowaniu w toku lektury podmiotowości czytelnika, podmiotowość nie uniemożliwia zastosowania metody”⁴, a „wszelkie emocje realizują się w języku, w słowach, wypowiedziach i tekstach literackich”⁵.

Obszerny, choć przecież siłą rzeczy syntetyczny namysł nad metodą – metodami – metodologią rozpoczyna Kasperski od pytania retorycznego: „czy metodologia jest potrzebna?”, oraz od próby zdefiniowania kluczowego dla książki zagadnienia. Nie należy jednak spodziewać się definicji w sensie encyklopedycznym czy słownikowym – wszelkie właściwie terminy pojawiające się w podręczniku omówione zostały w sposób dyskursywny i kontekstualny. Pierwsze szczegółowe zagadnienie pojawiające się w książce to paradygmat, na temat którego autor dzieli się następującym spostrzeżeniem:

„Termin ten w ostatnich dekadach przesunął się wyraźnie ze sfery awangardowej filozofii i teorii nauki do literatury popularnonaukowej i do powszechnej dydaktyki akademickiej. Stał się poręcznym liczmanem na użytek publicystyki, która raczej nie kłopotczy się poznawczą głębią lub rygorystyczną poprawnością stosowanych terminów i często przedkłada w chęci olśnienia lub zjednania sobie czytelnika efekty retoryczne ponad względy poznawcze”⁶.

³ Idem, *Poetyka i heterogeniczność* [w:] *Literatura a heterogeniczność kultury. Poetyka i obraz świata*, pod red. E. Kasperskiego, E. Czaplejewicza, Warszawa 1996, s. 205–215.

⁴ Idem, *Metody i metodologia...*, op. cit., s. 19.

⁵ Ibidem, s. 21.

⁶ Ibidem, s. 104.

Wkrótce po tym następują rozważania na temat rodzajów paradygmatów, ich kategorii, modeli, właściwości, przykładów krytyki, antynomii konstrukcji i rekonstrukcji.

Podobny porządek panuje w większości rozdziałów książki: autor proponuje refleksyjne wprowadzenie – częstokroć nie stroniąc od tonu polemicznego – szczegółowo rozważa *meritum* danego zagadnienia, podaje liczne przykłady i (kontr)argumenty, wreszcie zamieszcza błyskotliwe podsumowanie lub komentarz, wielokrotnie rozważając możliwą przyszłość poszczególnych metod, teorii, kierunków badań. Porządek ów, mimo że nie wynika jednoznacznie ze spisu treści, dowodzi, że nawet teksty Kasperskiego z lat dziewięćdziesiątych zostały przejrane, uzupełnione, uaktualnione – należy mniemać, że właśnie z myślą o podręcznikowym charakterze tomu, o którym mowa.

Kolejne rozdziały przynoszą rozważania na temat najważniejszych współczesnych koncepcji metodologicznych. Książka ta jest kopalnią wiedzy na temat funkcjonalizmu właściwie we wszystkich jego odmianach, antropologii strukturalnej Claude'a Lévi-Straussa rozważanej zarówno w kontekście intelektualnej biografii francuskiego humanisty, jak i przed- oraz powojennej historii, czeskiej genologii Ivo Pospíšila i Ludvika Štěpána, metodologii romantycznej i modernistycznej.

Odrębne miejsce w książce zajmuje zwięzły, przekrojowy rozdział poświęcony poetyce, rozważanej nie tylko *in statu nascendi*, lecz także w jej nowoczesnych wariantach – autor zwraca tutaj szczególną uwagę na problem heterogeniczności poetyki oraz literatury jako takiej.

W omawianej publikacji nie mogło zabraknąć miejsca na poważny ustęp poświęcony Michaiłowi Bachtinowi. Artykuł poświęcony metodom, kategoriom dialogu i antropologii w dokonaniach autora *Problemów literatury i estetyki* przynosi rys historiograficzny, analizę fundamentalnych zagadnień, takich jak sens, podmiot, kultura (rozpatrywana przez pryzmat antropologiczny), oraz eseistyczny, ujawniający wielki szacunek polskiego naukowca do rosyjskiego badacza. We fragmencie zatytułowanym *W poszukiwaniu prawdziwego człowieka*. Kasperski konstatuje:

„[antropologia Bachtina] brała rozbrat z indywidualistyczną, subiektywistyczną i monologiczną koncepcją człowieka. Preferowała różnorodne – z założenia produktywne i twórcze – relacje międzyludzkie i dialogowe jako czynnik kształtujący *humanum*”⁷.

Istotne oraz przydatne zwłaszcza młodszym czytelnikom podręcznika rozdziały dotyczą zagadnień, którym Edward Kasperski oddawał się bez reszty w ostatnich latach życia. Mowa o Kresach (tutaj w perspektywie metodologicznej) i relacjach polsko-ukraińskich, antropologii literatury, wreszcie komparatystyce, którą zaszczylił na Wydziale Polonistyki, swojej rodzimej *alma mater*, współtworząc zakład poświęcony badaniom porównawczym.

Szczególnym, w największym stopniu wymykającym się podręcznikowym ramom, fragmentem książki jest wspomniany wyżej rozdział zatytułowany *Komparatystyka Kresów. Metoda regionalistyczno-geograficzna a kryteria kresowości*. Obok *stricte* naukowego

⁷ Ibidem, s. 211.

dyskursu znajdziemy w nim osobistą, historiozoficzną poniekąd refleksję autora rodem ze Lwowa, który redefiniuje pojęcie Kresów i zagadnienie kresowego pisarza, podejmuje sceptyczną refleksję wokół kolonizatorskich mitów, wreszcie dostrzega niebezpieczeństwo, jakim „staje się budzenie resentymentów związanych z utraconą przestrzenią kresową, z czasem, który przemógł, z realiami, które przestały istnieć”⁸.

Metody i metodologia... to dzieło kompletne, łączące cechy podręcznika, monografii zawierającej teksty – z jednej strony syntetyzujące czy też porządkujące zasób istniejącej już wiedzy, z drugiej pionierskie i w wysokim stopniu awangardowe – a także, ujmując rzecz najprościej, książki dającej impuls do „badawczej i czytelniczej odwagi wypracowywania własnej drogi do rozumienia literatury”⁹. W przyszłości, jak można mniemać, ostatnia książka Edwarda Kasperskiego może okazać się kanoniczną pozycją w całości naukowe literatury poświęconej metodom i metodologii. Tym cenniejszą, że ujawniającą nieortodoksyjny, świadczący o intelektualnej odwadze punkt widzenia wybitnego badacza.

Edward Kasperski, *Metody i metodologia (metodologia ogólna, nauki humanistyczne, wiedza o literaturze)*. Podręcznik akademicki, pod red. naukową Żanety Nalewajk, Warszawa 2017, 468 s.

Prace plastyczne – Aleksandra Rebizant

⁸ Ibidem, s. 267.

⁹ E. Szczęsna, nota na czwartej stronie okładki tomu.